

УДК 21.009:322

Л.О. Майданевич, канд. філос. наук

РЕЛІГІЄЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОГО ПРАКТИЧНОГО РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

В статті розглядаються особливості релігієзнавчої експертизи в сфері практичного релігієзнавства. Робиться висновок, що визначальним у практичному вимірі релігієзнавчої експертизи є характер підходу до релігії та загальне розуміння природи, цінності та її функцій, що побутують в державно-конфесійних відносинах.

Ключові слова: практичне релігієзнавство, релігієзнавча експертиза, релігійний комплекс, державно-конфесійні відносини.

В Україні державно-конфесійні відносини з другої половини 80-х р. ХХ ст. активно сприяють розвитку громадянського суспільства. Релігійні організації стають присутніми в соціальному житті, освіті, культурі, благодійній діяльності. Нині актуалізується проблема щодо осмислення залежності релігії від політики, економіки, ролі релігійних ідей у різних сферах суспільного життя. Суспільні реалії, обумовлюючи основні підсистеми (економічну, соціальну, політичну й духовно-культурну), постійно перебувають під впливом держави, яка впливає на них, передусім, за допомогою правового регулювання суспільних відносин.

Проблема експертизи має більш поглиблені свої розробки в правничих науках. В релігієзнавстві та філософії проблема релігієзнавчої експертизи досліджена недостатньо. В сучасній науковій літературі на міждисциплінарній основі дослідженням феномену релігієзнавчої експертизи займаються С. Качурова [5], А. Колодний [7], Л. Майданевич [6], О. Предко [8], В. Титаренко [11], Л. Филипівич [12] та інші дослідники. Відтак метою статті є дослідження особливостей релігієзнавчої експертизи як складової практичного релігієзнавства.

Теоретичний аналіз проблеми релігієзнавчої експертизи потребує детального з'ясування змісту та розуміння цього поняття. Категорія "релігієзнавча експертиза" отримана шляхом об'єднання двох цілком самостійних понять "релігія" й "експертиза".

Релігія є духовним феноменом, який виражає віру людини в існування надприродного. Специфічність релігії полягає у її впливі на соціум. Тут для дослідження

вагомим є класичне визначення релігії яке надав К. Гірц: "Релігія – це система символів, які працюють на виникнення потужних всепроникних і тривалих орієнтацій і мотивацій через формування уявлень про загальний порядок існування, оточених такою ауурою фактуальності, що новоз'явлені орієнтації та мотивації виглядають єдино реалістичними" [2]. Щодо поняття "експертиза", то в статті розуміється, як вивчення, перевірка, аналітичне дослідження, кількісна чи якісна оцінка висококваліфікованим фахівцем, установою, організацією певного питання, явища процесу, предмета тощо [14, с. 333].

Відтак, при релігієзнавчій експертизі варто брати до уваги лише соціальні функції релігії. Власне, поєднання понять "релігія" й "експертиза" у єдине ціле дає дискурс щодо обмеження застосування розуміння поняття "релігія" від усієї її дійсності до застосування лише в царині державно-конфесійних відносин.

Звертаючись до досвіду релігієзнавців у сфері експертизування, слід визнати, що вся їхня дослідницька робота може вважатися "експертизою". Найперше, це стосується щодо дослідження релігійних новоутворень у соціумі. Узагалі, як слушно зазначає український науковець Л. Филипівич, і в радянські часи експертне оцінювання релігійного комплексу проводилося постійно. Ці "експертизи" проводилися працівниками ідеологічного фронту із залученням до неї релігієзнавців або релігійних суб'єктів. Власне, пише науковець, "практика радянської влади не була ноу-хау. В архівах збереглися блискучі доповідні записки часів царської Росії про релігійну ситуацію в країні, які склалися як звіти Синоду" [12, с. 140].

© Майданевич Л.О., 2017

Варто зазначити, що релігієзнавча наука в Україні є динамічним утворенням. Нині релігієзнавчою школою А. Колодного започатковано нові структурні підрозділи в академічному релігієзнавстві. Зокрема, етнологія релігії (Л. Филипович), культурологія релігії (В. Бодак), лінгвістичне релігієзнавство (І. Богачевська), конфліктологія релігії (А. Арістова) та ін. Вагомим в осмисленні сутності релігієзнавчої експертизи є нове дисциплінарне утворення – практичне релігієзнавство.

Власне, практичне релігієзнавство покликане відтворити реальні шляхи входження віруючого і релігійного комплексу в світ. Як зазначає український науковець А. Колодний – це "передбачає дослідження шляхів цього входження насамперед через взаємодію сакральних (церковних) і світських інституцій (в т.ч. й з державою), через перебирання на себе рядом релігійних організацій світських форм діяльності, через міжконфесійну взаємодію, а не протистояння, через підключення до вирішення складних проблем нинішнього українського соціуму різних міжнародних релігійних спільнот тощо" [3, с. 212].

Нагальність розробки порядку проведення релігієзнавчої експертизи, у першу чергу, у релігієзнавчому та філософському аспектах, а не в юридично-правовому, обумовлено проблемою співвідношення релігії та права, яка повинна спиратися на модель експертного пізнання, трансдисциплінарного й міждисциплінарного знання онтологічних і гносеологічних орієнтирів. Наприклад, людина характеризується як істота яка "трансцендує" саму себе, свою життєдіяльність, а її стрижнем є духовність як понаджиттєва здатність, яка виражає можливість безмежного трансцендування.

Таким чином, пізнавальна стратегія релігієзнавчої експертизи повинна слугувати, зокрема, своєрідною матрицею, маркером, завдяки якому визначається вплив тієї чи іншої релігійної спільноти на людину, її фізичне, духовне, психічне здоров'я тощо. Загалом, це питання розглядається у площині "норма – патологія". Можна назвати такі загальні норми впливу тієї чи іншої релігії на людину: 1) релігія сприяє психологічній цілісності й розвитку особистості; 2) релігія сприяє адаптації у суспільстві; 3) релігійність не веде людину шляхом її депривації від суспільства, позбавлення критичності мислення.

Дослідження релігієзнавчої експертизи є особливим видом людської діяльності, спрямованим на здобуття нових, глибших знань щодо релігійного комплексу, що служать практичним цілям. Важливим тут є розуміння поняття "релігійний комплекс". Український учений Б. Лобовик сформулював таке визначення: "...Релігійний комплекс представлений багатьма складниками. До них належать релігійні погляди й уявлення, почуття та інтуїція, сукупність певних обрядів, свят, ритуальних церемоній; релігія має свої організації та об'єднання, навчальні заклади, служителів культу тощо. Одним з них належить провідне місце в релігійному комплексі, інші стоять на другому плані, а деякі виявляються за певних умов зовсім не обов'язковими" [1, с. 182]. Інший український учений В. Шевченко дає таке визначення: "релігійний комплекс – цілісна система елементів структури релігії, які перебувають у взаємодії, – релігійна свідомість, культова діяльність, релігійні організації (інститути), релігійні відносини" [13, с. 301]. Як бачимо, ці визначення є взаємодоповнючими.

Відправною точкою в експертному дослідженні релігійного комплексу беруться офіційні відносини між державою та релігією. Відповідно, державно-конфесійні відносини обумовлюють собою соціальну суть взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства при реалізації права свободи совісті, рівності перед законом, незалежно від релігійних уподобань.

Отже, ці відносини сприяють об'єктивному проведенню релігієзнавчої експертизи за умови розуміння експертом соціальної сутності права. "Сутність права як явища соціального, – як зазначає П. Рабінович – це його здатність, можливість слугувати засобом задоволення чийось потреб та інтересів: класових, національних, релігійних ... Допоки ми не надамо відповідь на питання про те, чиї інтереси обслуговує право і які саме інтереси ... ми не зможемо розкрити соціальну сутність права" [10, с. 23].

Розуміючи, що релігієзнавча експертиза державно-конфесійних відносин є дослідженням релігійних подій, предметів, явищ, постає необхідність у кожному конкретному випадку визначати її правову мету та підстави для її проведення. Релігієзнавча експертиза – це процедура отримання об'єктивних знань про релігійний комплекс. Можемо говорити, що релігієзнавча експертиза, зокрема, є аспектом релігійно-правової свідомості. Феномен релігієзнавчої експертизи створює передумови для співставлення структури права з догматами конкретного віровчення, сприяє й обумовлює взаємопроникнення цих сфер суспільного життя.

На пострадянській території нині визнається, що релігієзнавча експертиза – це особливий вид державної експертизи, яка заснована на принципах дотримання права на свободу совісті, свободу віросповідання, інших прав та свобод людини і громадянина, згідно загально визнаним принципам та нормам міжнародного права. В Україні прийнято вважати, що "судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду" [9].

Можемо говорити про відсутність тепер спеціального законодавчого врегулювання специфіки організації та проведення релігієзнавчої експертизи, і як наслідок, штучне створення напруги у суспільстві на духовному ґрунті. "Етнорелігійні конфлікти, – слушно зауважує С. Здіорук – характерні тим, що виникнувши один раз, вони більше ніколи не зникають аж до знищення або віддільного функціонування одного з суб'єктів протистояння, на відміну від конфліктів, породжених причинами матеріального (економічного, соціального чи політичного) характеру. І відбувається так тому, що змінити віру, культуру, мову, ментальність – це означає кардинально змінити духовно-ціннісні орієнтації суспільного суб'єкта, змінивши його Еґо на альтерЕґо" [4, с. 13].

Особливістю релігієзнавчої експертизи державно-конфесійних відносин є дотримання принципу толерантності та конфесійної неупередженості. У пізнанні досліджуваних державно-конфесійних відносин експерту важливо уникнути двох крайностей: богословського "занурення" в систему релігійного феномену (тобто уникнути бажання говорити з погляду віруючого) і світського критицизму й нігілізму.

В практичному аспекті "релігієзнавча експертиза – це спеціальна процедура отримання об'єктивних знань про релігійний комплекс у конкретних державно-конфесійних відносинах із метою надання експертного висновку" [6, с. 8]. Водночас, "експертом у релігієзнавчій експертизі є особа, яка має спеціальні знання в галузі релігієзнавства, володіє методами дослідження суспільно-історичної природи релігії, механізмів її соціальних зв'язків із політичними, правовими, економічними, духовними системами суспільства, особливості їхнього впливу на віруючих. Експерт має бути призначений згідно закону і бути неупередженим. Експерт несе відповідальність за об'єктивність, законність та обґрунтованість підписаного ним експертного висновку" [6, с. 9].

Розуміючи, що об'єктом релігієзнавства є відображення ірраціонального стану віруючого, який можна назвати станом самовизначення у світі через віднайдення в собі того надлюдського, що єднає її з трансцендентним, релігієзнавча експертиза покликана "раціоналізувати" цей стан за конкретних обставин в предметному полі практичного релігієзнавства.

Власне, предметним полем релігієзнавчої експертизи, найперше, є нерелігійна діяльність релігійних суб'єктів (яка є найбільш динамічна). Саме від активності релігійних суб'єктів у сфері "нерелігійної діяльності" залежить змістовність державно-конфесійних відносин, інших аспектів релігійної діяльності, які охоплюються при дослідженні іншими структурними елементами релігієзнавчої експертизи. Можемо говорити, що релігійно-правова свідомість будь-якого релігійного суб'єкта можлива лише за умови їхньої нерелігійної діяльності. Визначальною в нерелігійній діяльності постає діяльність релігійних суб'єктів, яка спрямована на безпосередні державно-конфесійні відносини й релігійно-суспільні відносини. Ці відносини обумовлюють собою такі сфери позарелігійних відносин, як: державотворення, благодійність, політика, економіка, право, наука, виробництво, міжрелігійний і міжкультурний діалог в суспільстві та між цивілізаціями. Слід враховувати, що діяльність у цих сферах може бути релігійно мотивованою (мати релігійне забарвлення), але цію діяльність слід об'єктивно відмежовувати від інших видів і сфер релігійної діяльності (від культової, позакультової у практичній і духовній сферах). Відповідно, об'єктами нерелігійної діяльності релігійних суб'єктів у ході релігієзнавчої експертизи державно-конфесійних відносин будуть обставини, що обумовлені зазначеними тут сферами.

Наприклад, затребуваність проведення релігієзнавчої експертизи в кримінальному судочинстві обумовлена ростом числа злочинів вмотивованих релігійними переконаннями, похвалленням процесів повернення до традиційних форм релігійного життя, збільшенням числа тоталітарних сект і політизацією конфесійних взаємовідносин в сучасному світі, а також складністю теоретичних та практичних проблем використання здобутків релігієзнавства в діяльності правоохоронних органів та суду.

Отже, релігієзнавча експертиза в кримінальному провадженні покликана конкретизувати релігійну норму, межі її дії, чинності за конкретних обставин справи. Це забезпечує акцентування суду й інших правоохоронних органів на досвіді залагодження проблеми нетерпимості та розмежування компетенції таких впливових інститутів як церква й держава. Суттєвою рисою релігієзнавчої експертизи є встановлення підґрунтя тих державно-конфесійних відносин, які не врегульовані нормами права та передували або супроводжували конкретні дії, які призвели до правопорушення. Горизонтом релігієзнавчої експертизи державно-конфесійних відносин в кримінальному провадженні є шляхи збереження традиційної релігійної культури суспільства. Тобто, висновок експерта в кримінальному провадженні – це результат діяльності експерта щодо проведення експертизи, що являє собою складений відповідно до вимог закону документ, у якому викладаються фактичні дані, отримані в процесі дослідження, і висновки експерта з досліджуваних питань.

Щодо конфлікту інтерпретацій у релігієзнавчій експертизі, то як зазначає український науковець С. Качурова, він не вирішується. Зокрема, вона пише, що "... те, що для юридичної свідомості є особливим (релігійне віровчення), для себе воно є загальним. І точно так, як священнослужитель у своїй проповіді інтерпретує Слово (загальне) відносно умонастрою слухачів (особливе), намагаючись досягнути релігійного

піднесення, точно так релігійна свідомість заявляє про своє право на умонастрій експерта" [5]. Однак, із такими висновками С. Качурової можна погодитися частково. Основним аргументом тут є те, що релігієзнавча експертиза є практичною діяльністю в сфері державно-конфесійних відносин.

Висновки. Релігієзнавча експертиза обумовлює своїм висновком практичне вирішення соціально значущих проблем у разі їхньої теоретичної розробки. Це стає можливим внаслідок застосування в релігієзнавчій експертизі наукових знань із різних релігієзнавчих дисциплін (історії релігії, філософії релігії, психології релігії, соціології релігії, феноменології релігії, правології релігії, лінгвістичного релігієзнавства тощо).

Набуло подальшого розвитку дослідження, що практичне релігієзнавство актуалізує не лише питання функціональності релігії, а й її цінності. Наприклад, в сфері судочинства релігієзнавча експертиза досліджує проблеми аксіології релігії, її етичні норми у їхньому взаємозв'язку із соціальним станом людини, суб'єкта релігійної діяльності тощо. Власне, отримані експертом результати надалі стають здобутком не тільки релігієзнавства, а й всієї науки, обґрунтовуючи механізми соціальних зв'язків в конкретних державно-конфесійних відносинах із політичними, правовими, економічними, духовними системами суспільства.

Список використаних джерел

1. Академічне релігієзнавство : [підручник] / За науковою редакцією професора А. Колодного. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.
2. Гирц К. Религия [Электронный ресурс] / Клиффорд Гирц // проект: 1000 дефиниций религии : Энциклопедия академического религиоведения; Владимирский государственный университет. – Режим доступа: <http://religiousstudies.in/proekt/1000-definicii-religii-enciklopediya/> (дата обращения: 05.05.2017). – Наим. с экрана.
3. Дисциплінарне релігієзнавство : [колективна монографія] // За наук. ред. д-ра філос. наук, проф. А. Колодного; Українське релігієзнавство. – Спецвипуск. – 2009 – №1. – К. : [б.в.], 2009. – 219 с.
4. Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття: [монографія] / С. Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.
5. Качурова С. В. Конфлікт інтерпретацій в релігієзнавчій експертизі [Електронний ресурс] / С. В. Качурова // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2013. – № 4. – Режим доступа: <http://www.jurnal.org/articles/2013/filos10.html> (дата обращения: 05.05.2017). – Наим. с экрана
6. Майданевич Л. О. Релігієзнавча експертиза: сутність та особливості проведення : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.11 / Майданевич Леонід Олександрович; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [б. в.], 2015. – 17 с.
7. Практичне релігієзнавство : [колективна монографія] // За редакцією професорів А. Колодного і Л. Филипович. – Київ: Українська конфедерація журналістів та Українська асоціація релігієзнавців, 2012. – 315 с.
8. Предко О. І. Психологія релігії: історія, теорія, релігієзнавчі виміри : [монографія] / О. І. Предко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 278 с.
9. Про судову експертизу [Електронний ресурс] : закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII / (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст. 232) ; [поточна редакція від 01.01.2017]. – Електронні дані. – К. : Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (вільний; назва з екрану).
10. Рабинович П. М. Наука сравнительного правоведения: к вопросу о пределах ее предмета / П. М. Рабинович // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : збірник матеріалів Міжнародного симпозиуму ["Дні порівняльного правознавства"], (Київ, 8–11 квітня 2009 року); за ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерського, І. С. Гриценка [та ін.]; упор. О. В. Кресін. – К. : Логос, 2009. – С. 21–25.
12. Титаренко В. Методологічні особливості релігієзнавчої експертизи як механізму регулювання відносин в суспільстві / В. Титаренко // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т., 2013. – С. 78–85.
13. Филипович Л. Експертна діяльність українських релігієзнавців: методологічні засади і набутий досвід / Л. Филипович // Релігійна свобода: Свобода буття релігії в сучасному соціумі : [науковий щорічник] / За заг. ред. д.філос.н. А. Колодного. – 2012–2013. – №17–18. – К. : [б.в.], 2013. – С. 137–143.
14. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.
15. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл. – Т. 2. : Д–Й. – 1999. – 744 с. [іл.].

Надійшла до редколегії 10.05.17

Л.А. Майданевич

РЕЛИГИОВЕДЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА КАК СОСТАВНАЯ СОВРЕМЕННОГО ПРАКТИЧЕСКОГО РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ

В статье рассматриваются особенности религиоведческой экспертизы в сфере практического религиоведения. Делается вывод, что определяющим в практическом измерении религиоведческой экспертизы есть подход к религии и общее понимание природы, ценностей и ее функций, что существуют в государственно-конфессиональных отношениях.

Ключевые слова: практическое религиоведение, религиоведческая экспертиза, религиозный комплекс, государственно-конфессиональные отношения.

L.A. Maydanevich

RELIGIOUS EXPERTISE AS PART OF MODERN PRACTICAL RELIGIOUS STUDIES

The features of religious expertise in practical religion have been considered in this article. It has been concluded that the determining factor in practical terms of religious expertise is the nature of examination approach to religion and common comprehension of its nature, its values and functions that exist in state-confessional relations.

Keywords: practical religious studies, religious expertise, religious complex, state-confessional relations.